

**ŁEMKOWIE, BOJKOWIE, RUSINI –
HISTORIA, WSPÓŁCZESNOŚĆ,
KULTURA MATERIALNA I DUCHOWA**

**Tom IV
Cz. 1**

REDAKCJA NAUKOWA:

Stefan Dudra
Bohdan Halczak
Roman Drozd
Iryna Betko
Michał Śmigiel

Słupsk - Zielona Góra 2012

SPIS TREŚCI

Wstęp	15
HISTORIA I WSPÓŁCZESNOŚĆ	21
Piotr Andrusieczko, Kateryna Shestakova Zakarpacie rusiństwo – między etnicznością a separatyzmem	23
Paul J. Best Cztery opcje narodowej identyfikacji karpatorusińskich imigrantów w Ameryce Północnej od późnego XIX do wczesnego XXI wieku (szkic oraz studium przypadku)	39
Witold Bobryk Działalność studytów w diecezji podlaskiej a kwestia założenia klasztoru na terenie Łemkowszczyzny	51
Jaroslav Coranič Kwestia rusińska w cerkwi greckokatolickiej na Słowacji w latach 1918-1939	59
Roman Drozd Dążenie ludności ukraińskiej do moralnego i prawnego potępienia akcji „Wisła”	73
Stefan Dudra Stowarzyszenie Łemków jako element tożsamości narodowej	83
Leszek Filipiak Próby utworzenia niezależnej organizacji łemkowskiej w okresie PRL w świetle akt Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie	97
Michał Glevańak Opinia prof. teologii Mikołaja Russnaka z 13 maja 1948 r. dla biskupa przschwowskiego Pavla Gojdiča w sprawie używania języka słowackiego w trakcie liturgii. Przykład relacji rusińsko-słowackich w Cerkwi greckokatolickiej w powojennej Czechosłowacji	111
Bohdan Halczak Łemkowskie miejsce we wszechświecie. Refleksje o położeniu Łemków na przełomie XX i XXI wieku	119
Mirosław Iwanek Sowiecko-polska wymiana terytorialna z 1951 roku i jej społeczne koszty. Przymusowe przesiedlenie Bojków z okolic Ustrzyk Dolnych	135
Michał Jarnecki Zjawisko irredenty na Rusi Zakarpackiej w okresie międzywojennym	149
Natalia Klasztorna Zachodnie granice Bojkowszczyzny i wschodnie granice Łemkowszczyzny w ukraińskich i polskich źródłach	165

Recenzja:

prof. dr hab. Mykola Mušinka
prof. nadzw. dr hab. Bernadetta Nitschke

Opracowanie techniczne:

Paweł Kuźmiak

Projekt okładki:

Paweł Kuźmiak

Na okładce:

cerkiew prawosławna św. Archanioła Michała w Michałowie

Druk:

Drukarnia Wydawnictwo „Druk-Ar”
67-200 Głogów, ul. Mechaniczna 30
tel. 76 834 19 88

ISBN 978-83-60087-63-3

PUBLIKACJA FINANSOWANA ZE ŚRODKÓW AKADEMII POMORSKIEJ
W SŁUPSKU I UNIWERSYTETU ZIELONOGÓRSKIEGO

k2
245 591

Atc 2019/328/b

Stanisław Konečný	
Położenie Rusinów i Ukraińców na Słowacji w pierwszych latach transformacji ustrojowej	179
Milica Majeriková-Molitoris	
Porównanie położenia Słowaków i Rusinów (Łemków) w Polsce w latach 1945-1947	197
Dariusz Matelski	
Losy prawosławnego dziedzictwa kultury w Polsce w latach 1918-2010	205
Iryna Musiyenko	
Ewolucja etnicznej tożsamości mniejszości ukraińskiej w Polsce (na przykładzie analizy monografii Romana Drozda i Bohdana Halczaka „Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921-1989”)	223
Mykola Mušinka	
Dzieje Rusinów-Ukraińców Słowacji w świetle danych statystycznych	241
Paweł Pietnoczka	
Ukraińska prawica wobec separatyzmu rusińskiego na Zakarpaciu	253
Beata Popowycz	
Stosunki narodowościowe na Zakarpaciu (1989 – 2010)	267
Tadeusz Pórchłopek	
Galicyjscy Ruteńcy w publicystyce Leszka Dunina Borkowskiego	279
Tetiana Proń	
Przesiedlenie ludności polskiej części Łemkowszczyzny na Ukrainę, w latach 1944-1946: teoria i praktyka rozstrzygnięcia kwestii pochodzenia Łemków	291
Arkadiusz Słabig	
Przesiedleńcy z akcji „Wisła” w powiecie pilskim/trzcianeckim w latach 1947–1970	307
Andrzej Stachowiak	
Spór o 24 pounickie cerkwie na Podkarpaciu jako „soczewka” dylematów tożsamościowych Łemków	337
Jerzy Starzyński	
Doktor Jan Smoliński (1906-1947) - próba rehabilitacji	351
Marek Syrný – Michal Šmigel	
Śledztwo nad działalnością członków Ukraińskiej Powstańczej Armii na terytorium Czechosłowacji, w latach 1947-1948	365
Jarosław Syrnýk	
Struktury organizacyjne Łemków w PRL	379
Ryszard Tomczyk	
Działalność Ukraińskiej Partii Radykalnej na Huculszczyźnie i Pokuciu przed pierwszą wojną światową	403

Arkadiusz Tyda	
Działalność Organizacji Obrony Łemkowszczyzny w Ameryce	419
Bernadetta Wójtowicz-Huber	
Władze polskie wobec sytuacji wyznaniowej na Łemkowszczyźnie w okresie międzywojennym	431
Sławomir Wyrembelski	
Kwestia kształcenia duchowieństwa dla Apostolskiej Administratury Łemkowszczyzny	441
KULTURA MATERIALNA I DUCHOWA	453
Iryna Betko	
Mitologia krwi w kulturze ukraińskiej (na podstawie współczesnej prozy)	455
Joanna Bobuła	
Teatr Huculski Hnata Chotkewycza	465
Agnieszka Hawrot	
Stereotypy stworzone przez Huculów na podstawie tetralogii Stanisława Vincenza „Na wysokiej połoninie”	473
Lesia Horoszko	
„Żeby wszystkie choroby odeszły z wodą”. Obrzędy z wodą w bożonarodzeniowo-noworocznym cyklu ukraińskich górali	479
Hanna Hrehorowicz – Gaber	
Przyszłość wsi połemkowskich na tle przemian górskich układów osadniczych Beskidu Sądeckiego	497
Arkadiusz Jełowicki	
Między sentymentem a zachowywaniem tożsamości etnicznej i regionalnej. Prywatne kolekcje zbiorów etnograficznych Teodora Petriczki i Krzysztofa Bybla	503
Anna Kibycz	
Przyczynek do badań współczesnego zróżnicowania kulturowo-wyznanionego Huculszczyzny na dawnym pograniczu galicyjsko-bukowińskim	513
Andrzej Ksenicz	
Konfederaci barscy w powieści „Szubieniczny Wierch” Wołodymyra Chylaka	525
Oksana Kuzmenko	
Społeczno-obyczajowe pieśni Bojkowszczyzny w wymiarze diachronicznym	535
Tetiana Lach	
Witalność ludzkiego bytu jako podstawa mentalności huculskiej (na podstawie cyklu nowel Marka Czeremszyny „Parasoczka”)	551
Ulana Movna	
Miód w tekstach obrzędowych karpackiego wesela	561

Beata A. Orłowska	
Historia pochodzenia nazwisk łemkowskich	575
Mirosław Pecuch	
„Etniczność pisanki”. Refleksje w przededniu czterdziestolecia gorzowskich konkursów pisanek	585
Tamara Podoliaka	
Łemkowie, Bojkowie i Huculi w pracach polskich etnografów w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku: aspekt historiograficzny	591
Olga Solarz	
Fatalna nieczystość. O krwi menstruacyjnej w lecznictwie ludowym Bojków	601
Miroslav Sopoliga	
Tradycyjne meble ludowe Ukraińców Słowaczyny	613
Marko Robert Stech	
Bohdan Ihor Antonycz w anglojęzycznych przekładach i krytyce literackiej (okres pierwszy: od roku 1961 do lat 1980-tych)	625
Jarosław Taras	
Kulturalny i polityczny wpływ sąsiednich etnosów na stopień zachowania tożsamości narodowej w architekturze sakralnej Ukraińców Karpat	639
Tetiana Vakulova	
Tożsamość cywilizacyjna Rusinów Karpackich	655
Informacja o autorach	665

ЗМІСТ

Вступ	15
ІСТОРИЯ І СУЧАСНІСТЬ	21
Петро Андрусечко, Катерина Шестакова	
Закарпатське русинства – між етнічністю та сепаратизмом	23
Пол Й. Бест	
Чотири варіанти національної ідентифікації карпаторусинських імігрантів до Північної Америки з кінця XIX до початку XXI ст. (опис і аналіз явища)	39
Вітольд Бобрик	
Діяльність студитів у Підляській єпархії та проблема створення монастиря на Лемківщині	51
Ярослав Цораніч	
Русинське питання в грекокатолицькій церкві у Словаччині в 1918–1939 рр.	59
Роман Дрозд	
Позиція українського населення щодо морального та юридичного осуду акції «Вісла»	73
Стефан Дудра	
Об'єднання лемків як елемент національної ідентичності	83
Лешек Філіп'як	
Спроби створення незалежної лемківської організації в період ПРЛ у світлі документів Інституту Національної Пам'яті у Варшаві	97
Мікулаш Глеваняк	
Звіт професора теології Мікулаша Руснака від 13 травня 1948 р. пражському єпископу Павлові Гойдичу в справі вживання словацької мови в ході літургії. Приклад русинсько-словацьких стосунків у грекокатолицькій церкві у повоєнній Чехословаччині	111
Богдан Гальчак	
Місце лемків у всесвіті. Рефлексії над ситуацією лемків на порубіжжі XX–XXI ст.	119
Мирослав Іванек	
Радянсько-польський територіальний обмін 1951 р. і його соціальні наслідки. Примусове переселення бойків з околиць Устрик-Долішніх	135
Міхал Ярнецький	
Процес ірредентизму на Закарпатській Русі в міжвоєнний період	149
Нагала Кляшторна	
Західні межі Бойківщини і східні межі Лемківщини в українських та польських джерелах	165

Станіслав Конечний	
Ситуація русинів і українців у Словаччині в перші роки суспільно-політичної трансформації	179
Міліца Маєрікова-Моліторіс	
Порівняння ситуації словаків і русинів (лемків) у Польщі в 1945–1947 рр.	197
Даріуш Мательський	
Доля православної культурної спадщини в Польщі в 1918–2010 рр.	205
Ірина Мусієнко	
Еволюція етнічної ідентичності української меншини в Польщі (на підставі аналізу монографії Романа Дрозда та Богдана Гальчака „Історія українців у Польщі в 1921–1989 рр.”)	223
Микола Мушинка	
Історія русинів-українців Словаччини в світлі статистичних даних	241
Павло Петночка	
Позиція української правниці щодо русинського сепаратизму на Закарпатті	253
Беата Попович	
Міжнаціональні відносини на Закарпатті (1989 – 2010 рр.)	267
Тадеуш Пулхлопек	
Галицькі русини в публіцистиці Лешка Дуніна Борковського	279
Тетяна Пронь	
Переселення населення польської частини Лемківщини в Україну в 1944–1946 роках: теорія і практика розв'язання дискурсу про походження лемків	291
Аркадіуш Слабіт	
Переселенці з акції «Вісла» в Пільському / Трзцянецькому повіті у 1947–1970 рр.	307
Андрій Стаховяк	
Конфлікт навколо 24 поунійних церков на Підкарпатті як «концентрація» дилем лемківської ідентичності	237
Єжи Стажинський	
Доктор Ян Смолинський (1906–1947) – спроба реабілітації	251
Марк Сирний – Міхал Шмігель	
Слідство у справі діяльності членів Української Повстанської Армії на території Чехословаччини в 1947–1948 рр.	365
Ярослав Сирник	
Організаційні структури лемків у ПНР	379
Ришард Томчик	
Діяльність Української Радикальної Партії на Гуцульщині і Покутті напередодні першої світової війни	403

Аркадіуш Тида	
Діяльність Організації Оборони Лемківщини	419
Бернадетта Вуйтовіч-Губер	
Політика польського уряду в стосунку до проблеми віровизнання на Лемківщині в міжвоєнний період	431
Славомір Вирембельський	
Питання освіти духівництва для Апостольської Адміністрації Лемківщини	441
МАТЕРІАЛЬНА І ДУХОВНА КУЛЬТУРА	453
Ірина Бетко	
Міфологема крові в українській культурі (на матеріалі сучасної прози)	455
Іоанна Бобуля	
Гуцульський театр Гната Хоткевича	465
Агнешка Гаврот	
Стереотипи, створені гуцулами на підставі тетралогії Станіслава Вінценза На високій полонині	473
Леся Горошко	
“Жеби вшитки хвороби ішли за водом”. Обрядодії з водою у різдвяно-новорічному циклі українських горян	479
Ганна Грегоровіч-Габер	
Майбутнє полемківських сіл на тлі змін характеру заселення гірських теренів Сондецького Бескиду	497
Аркадіуш Єловіцкі	
Від емоцій – до збереження етнічної й релігійної ідентичності. Приватні етнографічні колекції Теодора Петрічки і Кржиштофа Библия	503
Анна Кібіч	
Буковинська і галицька Гуцульщина – особливості пограниччя	513
Андрій Ксеніч	
Барські конфедерати в повісті “Шибеничний верх” Володимира Хиляка	525
Оксана Кузьменко	
Соціально-побутові пісні Бойківщини у діахронному вимірі	535
Тетяна Лях	
Вітаїзм людського буття як основа гуцульської ментальності (на прикладі циклу новел Марка Черемшини «Парасочка»)	551
Уляна Мовна	
Мед в обрядовому тексті карпатського весілля	561

Беата А. Орловська	
Історія походження лемківських прізвищ	575
Мирослав Пецух	
«Етнічність писанки», Роздуми напередодні сорокаріччя гожовських конкурсів писанок	585
Тамара Подоляка	
Лемки, бойки та гуцули у дослідженнях польських етнографів 20-30-х років 20 століття: історіографічний аспект	591
Ольга Солярж	
Фатальна нечистота. Менструальна кров у народній медицині бойків	601
Мирослав Сополіга	
Традиційні народні меблі українців Словаччини	613
Марко Роберт Стех	
Богдан Ігор Антонич в англomовних перекладах та літературній критиці (фаза перша: 1960-ті до 1980-тих рр.)	625
Ярослав Тарас	
Етнокультурні та політичні впливи сусідніх етносів на рівень збереження національної ідентичності в сакральній архітектурі українців Карпат	639
Тетяна Вакулова	
Цивілізаційна ідентичність Карпатських Русинів	655
Про авторів	665

OBSAH

Úvod	15
DEJINY A SÚČASNOST	21
Piotr Andrusieczko, Kateryna Šestakova	
Zakarpatský rusinizmus – medzi etnicitou a separatizmom	23
Paul J. Best	
Štyri varianty národnostnej identity karpatorusínskych emigrantov Severnej Ameriky od konca 19. – do začiatku 21. storočia (opis a analýza javu)	39
Witold Bobryk	
Činnosť študitov v Podlaskej eparchii a problémy založenia kláštora na Lemkovini	51
Jaroslav Coranič	
Rusínska otázka v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v r. 1918-1939	59
Roman Drozd	
Ašpirácia ukrajinského obyvateľstva ohľadom morálneho a právneho odsúdenia akcie „Visla”	73
Stefan Dudra	
Zväz Lemkov ako element národnej identity	83
Leszek Filipiak	
Pokusy vytvorenia nezávislej lemkovskej organizácie v období PLR vo svetle dokumentov Inštitútu pamäti národa vo Varšave	97
Michal Glevaňák	
Správa prof. ThDr. Mikuláša Russnáka z 13. mája 1948 prešovskému biskupovi Pavlovi Gojdičovi OSBM o používaní slovenčiny v liturgii. Otázka rusínsko-slovenských vzťahov Gréckokatolíckej cirkvi v povojnom Československu	111
Bogdan Halczak	
Miesto Lemkov vo vesmíre. Reflexie o situácii Lemkov na rozhraní 20. – 21. storočia	119
Mirosław Iwanek	
Sovietsko-poľská teritoriálna výmena v roku 1951 a jej sociálne následky. Nútené presídlenie Bojkov z okolia Ustrzyk Dolnych.	135
Michał Jarnecki	
Proces iredentizmu na Zakarpatskej Rusi v medzivojnovom období	149
Natalia Kliaštorna	
Západné hranice Bojkoviny a východné hranice Lemkoviny v ukrajinských a poľských prameňoch	165

Piotr Andrusieczko, Kateryna Shestakova

**ZAKARPACKIE RUSIŃSTWO
– MIĘDZY ETNICZNOŚCIĄ A SEPARATYZMEM**

Podłoże współczesnych procesów etnicznych

Co ciekawe, według wcześniejszych teorii postępująca modernizacja miała być właśnie przyczyną końca etnicznego zróżnicowania. Okazało się to tezą przedwczesną. E. Gellner, pisząc o nacjonalizmach, podkreślał rolę industrializacji w tych procesach, a w szczególności jej efekty, takie jak: „eksplozja populacyjna”, „szybka modernizacja”, „migracja zarobkowa”¹. I mimo że Gellner uważał, że „dojrzałe społeczeństwo industrialne” nie będzie już tak determinowane przez etniczność jak miało to miejsce wcześniej, to jednak nie oznacza zniknięcia różnic kulturowych, a jedynie to, że w przyszłości nacjonalizmy staną się mniej napastliwe².

Za istotną należy również uznać rosnącą rolę państwa w stosunkach z zamieszkującymi je społecznościami etnicznymi. Wymagane są coraz dokładniejsze uregulowania prawne dotyczące mniejszości etnicznych a także stosowanie ich przez państwo w praktyce. Polityka wobec mniejszości (polityka narodowościowa na Ukrainie określana jest terminem etnopolityka) stanowi cały kompleks zachowań, w skład którego wchodzi: regulacje ustawy zasadniczej, szczegółowe akty prawne, uznanie regulacji międzynarodowych (ONZ, OBWE, Rady Europy i inne), dwustronne umowy międzypaństwowe dotyczące wzajemnych mniejszości, działalność urzędów i instytucji państwowych, a także promowany przez dany kraj odpowiedni, sprzyjający „klimat” społeczny, wolny od uprzedzeń. Należy sobie zdawać sprawę, że często rezultaty polityki państwa wobec wspólnot etnicznych stoją w sprzeczności z aktami normatywnymi (z sytuacją taką mieliśmy do czynienia m. in. w ZSRR).

Polityka państwa wobec mniejszości etnicznych stała się jednym z wyznaczników zachodzących procesów demokracji, a właśnie rozwój demokracji jest ściśle powiązany z odrodzeniem etnicznym w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Pobudzenie procesów etnicznych ma również ścisły związek z rozpadem imperiów kolonialnych zarówno tych zachodnich jak i „imperium zła”. Procesy te można również w pewnym stopniu traktować jako sprawcę rozpadu imperiów (np. ZSRR).

Okazało się także, że budowa wspólnot międzynarodowych nie oznacza ograniczania czynnika etnicznego³. „Wiele wskazuje na to, że zjednoczona Europa będzie bardziej Europą ojczyzn niż «Stanami Zjednoczonymi Europy»». Nie jest to klęska integracjonalistów. Naturalnym środowiskiem człowieka jest świat kultur, zwłaszcza kultury narodowej. Odrębność narodowa jest przede wszystkim odrębnością kulturową. Kultury etniczne istnieją i będą istniały na różnych poziomach, zarówno jako wielkie jak i te małe, prywatne ojczyzny”⁴.

¹ E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, tłum. T. Hołówka, PIW 1991, s. 56.

² *Ibidem*, s. 147-148.

³ G. Babiński, *Nacjonalizmy czy regionalizmy? Ruchy etnoregionalne w Europie*, [w:] *Europa państw – Europa narodów. Problemy etniczne Europy Środkowo-Wschodniej*, red. G. Babiński, W. Miodunek, Kraków 1995, s. 56-60.

⁴ *Idem*, *Pogranicze Polsko-Ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997, s. 24.

Renesans etniczny, o jakim była mowa wyżej, na początku lat 90-tych dotknął praktycznie wszystkie grupy etniczne, które zamieszkiwały na terytorium Ukrainy. Jednak w tej różnorodnej mozaice etnicznej część grup stała się przedmiotem wnikliwej uwagi niektórych liderów. Ich cele i zadania były różne, ale rezultatem ich działalności stało się pojawienie zagrożenia separatyzmu etnicznego w niektórych regionach. Zwłaszcza mobilizacja rosyjskiej społeczności na Krymie i w południowo-wschodnich regionach Ukrainy, mobilizacja wspólnoty rusińskiej, mniejszości rumuńskiej, kwestia paszportów rosyjskich na Krymie i rumuńskich na Bukowinie, separatyzm rosyjski na Krymie w kontekście wydarzeń w Południowej Osetii.

W tym kontekście problem Rusinów można przedstawić w kilku aspektach:

- 1) Próby legitymizacji Rusinów na poziomie międzynarodowym jako odrębnego narodu;
- 2) Perspektywy stworzenia autonomii rusińskiej w ramach państwa ukraińskiego;
- 3) Niebezpieczeństwo separatyzmu dla państwa ukraińskiego, wynikające z rusińskiego ruchu ideologicznego, a także wykorzystania „rusiństwa politycznego” przez trzecią siłę.

Etniczna specyfika Zakarpacia

Drugim pod względem wieloetniczności po Krymie obszarem Ukrainy jest Zakarpacie. Zostało ono włączone do USRR po II wojnie światowej na mocy porozumienia między Czechosłowacją i Związkiem Radzieckim. Wcześniej (po I wojnie światowej) należało do Czechosłowacji, a po jej rozpadzie zostało przejęte przez Węgry. Według danych spisu powszechnego z 1989 roku w obwodzie zakarpackim większość stanowią Ukraińcy – 961 tys., Węgrzy – 151 tys. Mieszkają tu również Rosjanie – 47 tys., Rumuni – 29 tys., a także Niemcy (ich liczba wzrasta wraz z powrotami z innych obszarów ZSRR), Cyganie, Słowacy i Żydzi. Pod koniec lat 80. pojawiły się na tym terenie tendencje autonomiczne. W roku 1990 Towarzystwo Rusinów Podkarpackich wysunęło propozycję ogłoszenia Zakarpacia suwerenną republiką w ramach ZSRR. Po ogłoszeniu niepodległości przez Ukrainę, jesienią 1991 roku rada obwodowa Zakarpacia miała zamiar powołać autonomię obwodu w ramach Ukrainy. Jednak na skutek sprzeciwu polityków ukraińskich ze Lwowa i Kijowa wycofano się z tego projektu⁵.

W referendum z grudnia 1991 roku większość (96,6%) mieszkańców Zakarpacia opowiedziała się za niepodległością Ukrainy. Jednocześnie z tym referendum przeprowadzono własne dotyczące statusu Zakarpacia. W rezultacie aż 78% tamtejszej ludności głosowało za nadaniem regionowi „specjalnego statusu autonomicznego”⁶. Z ostrą krytyką takiego rozwiązania wystąpił „Ruch”. Natomiast inicjatywa ta cieszyła się poparciem Demokratycznej Ligi Narodów Zakarpacia, która skupiała organizacje mniejszości Węgrów, Rumunów, Słowaków, Cyganów, Niemców, Rosjan oraz Rusinów. Kolejnym projektem była próba przekształcenia Zakarpacia w Wolną Strefę Gospodar-

⁵ *Zakarpacie pragnie autonomii*, red. T. Olszański, „Biuletyn Ukraiński”, Ośrodek Studiów Wschodnich 1994, nr 12, s. 9.
⁶ *Ibidem*, s. 9. Jak wskazują niektórzy z ukraińskich badaczy problemu, organizacje rusińskie powołując się na wyniki referendum mówią o głosowaniu za pełną autonomią, tak jak w wypadku Tymczasowego Rządu Rusi Podkarpackiej, który uznał, że 78% wypowiedziało się za autonomicznym statusem Republiki Rusi Podkarpacka. W rzeczywistości referendum dotyczyło nadania Zakarpaciu statusu „samorządnego terytorium” („самоврядна територія”), którą można interpretować tylko jako zwiększenie autonomii (Szerzej zob: O. Майборода, *Політичне Русинство. Закарпатська версія периферійного націоналізму*, Київ 1999, s. 12).

czą. Podstawą miała być współpraca gospodarcza z Polską i Węgrami, a także Austrią i Niemcami, a głównym celem uniezależnienie gospodarcze od centrum w Kijowie. Koncepcja ta zyskała na początku aprobatę Kijowa, jednak później zauważono w takim rozwiązaniu zagrożenie dla spójności terytorialnej państwa⁷.

W roku 1993 ukraiński parlament uchylił ustawę dotyczącą utworzenia Wolnej Strefy Gospodarczej na Zakarpaciu. Zaniepokojenie władz Ukrainy wywołały zwiększone inwestycje rosyjskie w tym rejonie. Jeden z projektów rosyjskich przedsiębiorców zakładał sprowadzenie około 100 tys. robotników z Rosji (wraz z rodzinami ok. 250 tys. osób), co spowodowałoby istotną zmianę w strukturze narodowościowej tego regionu. W Radzie Najwyższej można było wtedy usłyszeć wypowiedzi o zaangażowaniu obcych służb specjalnych w tworzenie „nowej Abchazji” na terytorium Ukrainy. Deputowany M. Szvajka wypowiadał się natomiast w następujący sposób: „*Zaraz po ogłoszeniu niepodległości Ukrainy na Zakarpaciu podjęto próbę rozczłonkowania obwodu wg zasad narodowościowych przez powołanie autonomicznego okręgu węgierskiego i podsycanie politycznego rusinizmu na czele którego stał Pawło Magoczy z Kanady*”⁸. Mimo że były to skrajnie alarmistyczne wypowiedzi, ukraińska opinia publiczna (zwłaszcza z Galicji) mogła być zaniepokojona powstawaniem na Zakarpaciu ośrodków kozactwa rosyjskiego, poparciem władz obwodowych dla tendencji autonomistycznych, zmierzających do izolacji od Lwowa jako ośrodka tworzącego państwowy model Ukrainy. Tym bardziej, że obok haseł dotyczących zwiększenia autonomii można było również usłyszeć nawoływania do secesji i utworzenia własnego państwa. Należy pamiętać, że w tym czasie państwo ukraińskie będąc w trakcie przekształceń systemowych i budowy własnej państwowości musiało się borykać z tendencjami separatystycznymi również na wschodzie i na południu kraju.

Na Zakarpaciu najprężniej działającą grupą narodowościową są Węgrzy, którzy ze względu na zwarty obszar zamieszkania i bliskość ojczyzny ideologicznej zachowali silne poczucie odrębności etnicznej⁹. W wielu miejscowościach trudno się porozumieć w innym języku niż węgierski. To właśnie odrębność kulturowo-językowa, bliskość terytorium narodowego i silne poczucie związku z nim spowodowało, że Węgrzy na Zakarpaciu są najlepiej zorganizowaną i najsukcesowniej w realizacji celów mniejszością na Ukrainie (obok Tatarów Krymskich).

W roku 1990 powstało Towarzystwo Kultury Węgierskiej Podkarpacka, które wkrótce stało się organizacją masową, skupiającą 25 tys. członków. W opinii specjalistów to właśnie problem mniejszości węgierskiej będzie stanowił o sytuacji w regionie. Powstałe Towarzystwo, obok realizacji celów związanych z rozwojem języka i kultury wypełnia również cele polityczne. Towarzystwo popierało władze obwodowe w dążeniach do uzyskania autonomii, dążąc do powołania autonomicznego regionu węgierskiego na południu obwodu. Towarzystwo miało pewien wpływ na podpisanie umowy węgier-

⁷ *Zakarpacie pragnie autonomii...*, s. 10.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Węgrzy tworzą zwarte osadnictwo, głównie w południowej, nizinnej części Zakarpacia, stanowiąc większość w rejonach winhradowskim i berehowskim (odpowiednio 70 i 80 procent mieszkańców). Istotne znaczenie dla oparcia się procesom asymilacji miała również religia – trzy czwarte Węgrów jest wyznania ewangelicko-reformatorskiego (kalwińskiego). Jeszcze pod koniec ZSRR, w 1990 r., na Zakarpaciu istniały 84 parafie, a posługi pełniło 20 pastorów, w 1993 r. było już 91 parafii, co oznacza, że praktycznie w każdej miejscowości, w której większość stanowili Węgrzy, istnieje zbor kalwiński. Pozostali Węgrzy zamieszkujący Zakarpacie są katolikami obrządku łacińskiego, a także niewielka grupa jest wyznania grekokatolickiego, *Zakarpacie pragnie...*, op. cit., s. 11.

ska – ukraińskiej, dotyczącej mniejszości narodowych. Jak wskazuje Tadeusz Olszański: „Umowa ta, wykraczająca poza przyjęty standard międzynarodowych regulacji problemów mniejszościowych, zagwarantowała Węgrom szeroki zakres autonomii kulturalnej (ale nie terytorialnej)”¹⁰. Węgry na Ukrainie osiągnęli znacznie szerszą autonomię niż na Słowacji czy w Rumunii. Regułą jest stosowanie napisów i szyldów dwujęzycznych (także urzędowych). Oprócz stosowania dwujęzycznych nazw ulic i miejscowości, zgodzono się na używanie tradycyjnych węgierskich nazw miejscowości (Wynohradiw – Nagi Szeies, Berehowe – Berehasas, Wyłok – Tiszaujlok).

Na Zakarpaciu wydawany jest dwutygodnik „Karpackie Słowo Prawdy”, finansowany przez władze obwodowe, istnieją również inne czasopisma w języku węgierskim. Wydaje się tu również literaturę w języku węgierskim. Działają liczne zespoły folklorystyczne, a także Narodowy Teatr Węgierski.

Funkcjonuje rozbudowane szkolnictwo węgierskie. W roku szkolnym 1994/1995 działało 94 szkół z językiem węgierskim, z tego 64 było całkowicie węgierskojęzyczne. Uczyło się w nich 19 642 uczniów narodowości węgierskiej.

Najprężniejszym ośrodkiem węgierskim jest Berehowe. Jak wskazuje Tadeusz Olszański: „zdaniem wielu obserwatorów ludność węgierska południowej części Zakarpacia przynajmniej w znacznej części dąży nie tyle do osiągnięcia autonomii terytorialnej, co do przyłączenia tych ziem do Węgier”¹¹. Ta idea miała również zwolenników wśród niektórych polityków na Węgrzech (zwłaszcza niepokojące okazały się wypowiedzi niektórych polityków węgierskich o „odwiecznie węgierskim” Zakarpaciu).

Rusini: grupa etniczna – mniejszość narodowa?

W nauce ukraińskiej Rusinów uznaje się za grupę etnograficzną w składzie narodu ukraińskiego, podobnie jak Bojkowie, Poliszczycy. Według Ołeksandra Majborody, jednego z najważniejszych badaczy procesów etnicznych na Ukrainie, wśród Rusinów zawsze istniały dwa nurty – rusinofilski (Rusini, jako odrębny naród) i ukrainofilski (Rusini – część narodu ukraińskiego). Ruch rusinofilski w całości, jak podkreśla Majboroda, nie wysuwa żądań politycznych, ale jest wśród Rusinofilów niewielka grupa, która stara się dowieść, że Rusini – to odrębna grupa etniczna, etnos, i na podstawie tego wymagają dla siebie specjalnych praw i statusu „Umownie ich nazywają politycznymi Rusinami. W swojej retoryce oni nie tylko wyodrębniają siebie od Ukraińców, ale głoszą hasła jedności z Rosją, że są spadkobiercami Rusi, i kontynuują tradycje samej Rusi. Według tego można domyśleć się, że jest im bliżej do Rosji. Ich retoryka jest następująca: Rusini są odrębnym od Ukraińców narodem, ale z drugiej strony bliższy do Rosjan, o ile Rosja jest faktycznym następcą dawnej Rusi, o ile zachowała ona samonazwę”¹².

Aktywność liderów rusińskich, skierowana na uznanie rusińskiej wspólnoty narodem, wymaga zapoznania się z definiowaniem grup etnicznych. Terminy oddające istotę procesów etnicznych są zróżnicowane i wieloaspektowe. Podział istnieje również w kwestii ich rozumienia i stosowania. Spór dotyczy przede wszystkim pojmowania i stosowania kategorii „grupa etniczna” i „naród”. Z jednej strony mamy do czynienia

z szerokim stosowaniem terminu „grupa etniczna”, która w takim ujęciu obejmuje zarówno społeczności plemienne jak i grupy będące narodami. Wiąże się z tym również postulat rezygnacji ze stosowania terminu naród, mniejszość narodowa na rzecz grupa etniczna, mniejszość etniczna. Według S. Szykiewicza stosowanie rozróżnienia na mniejszość etniczną i mniejszość narodową (wyodrębnienie mniejszości narodowej) prowadzi do wartościowania, hierarchizacji, podziału na mniej i bardziej rozwinięte społeczności. „W sytuacji, w której Brytyjczycy odchodzą od wartościującego terminu „plemię” na rzecz uniwersalnej „grupy etnicznej”, my zdajemy się podążać w odwrotnym kierunku. Szlachnym wyjściem wydaje się rezygnacja z terminów „narodowość”, „naród” i „mniejszość narodowa” w znaczeniu etnicznym, pozostawiając w ich miejsce „grupę etniczną” i „mniejszość etniczną”, z zachowaniem utrwalonego już „narodu”, ale tylko w dyskursie potocznym. Porzucimy w ten sposób hierarchizację społeczeństw, nie licującą z ogólnym dążeniem do równania praw ludzkich”¹³.

Interesującą typologię wariantów grup etnicznych przedstawił Don Handelman¹⁴. Kryteria podziału, które zastosował Handelman przy konstruowaniu swojej typologii powoduje, że przy jej zastosowaniu można by zrezygnować z terminów typu „mniejszość narodowa” a wszystkie związki rozpatrywać w obszarze zróżnicowania grupy etnicznej. Schemat podziału przedstawiony powyżej poddał ocenie Wojciech Burszta: „Typologia Handelmana jest o tyle ważna i użyteczna, iż umożliwia analizę wielu grup istniejących w państwach wieloetnicznych, co stanowi podstawę wglądu w stosunki interesujące danego państwa. Opierając się na niej, można również określić rzeczywisty status danych grup i wskazywać na granice i bariery wzajemnych kontaktów oraz szacować, które z nich osiągną dojrzałą postać społeczności etnicznej, a które ulegną asymilacji w ramach dominującej kultury, reprezentowanej przez rządzącą grupę etniczną”¹⁵.

Wydaje się jednak, że odrzucenie terminu mniejszość narodowa może doprowadzić do problemów związanych z oddaniem rzeczywistego stanu rzeczy (przedstawieniem, opisywaniem rzeczywistych zjawisk etnonarodowościowych). Bez wątplenia inaczej wygląda sytuacja mniejszości posiadającej gdzieś swoje państwo – ojczyznę ideologiczną od mniejszości pozbawionej takiego odniesienia. Dobrym przykładem takiej sytuacji wydaje się sytuacja mniejszości rosyjskiej na Ukrainie, której położenie jest w pewnym stopniu powodowane silnym wsparciem ze strony Rosji i jest to czynnik istotniejszy niż liczebność tej grupy¹⁶. Inaczej wygląda sytuacja mniejszości nie posiadającej państwa, do którego mogłoby się odnieść, między innymi Tatarzy krymscy oraz Rusini.

¹³ S. Szykiewicz, *Silva ethnicum*, [w:] *Konflikty etniczne. Źródła – Typy – Sposoby rozstrzygnięcia*, Warszawa 1996, s. 327.

¹⁴ Jako najsłabiej zorganizowaną formę wspólnoty określa on kategorię etniczną. Głównym elementem przynależności w takiej grupie jest wiedza o swoim pochodzeniu i o tym jak zachować się wobec innych. Przykładem mogą tu być Kreole, którzy mimo deklarowanej odrębności kulturowej nie budują bardziej skomplikowanych form etnicznych. Kolejną formą etnicznej organizacji jest układ etniczny, w którym to członkowie grupy mają świadomość konkretnej przynależności etnicznej i kontakty z innymi budują na zasadzie odrębności od nich. Kolejną formą jest związek etniczny, który istnieje wśród grup mających poczucie wspólnoty interesów i artykułujących je w formie zorganizowanej, tj. partie polityczne, organizacje religijne itd. Za najbardziej zorganizowaną formę etniczną Handelman uważa społeczność etniczną. W tym wypadku jednym z podstawowych atrybutów grupy jest posiadanie własnego terytorium. Do grup takich należą wspólnoty etniczne, które dominują politycznie w państwach narodowych, a jej członkowie uznają się za wspólnotę poprzez kryterium domniemanego pokrewieństwa, W. Burszta, *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*, Poznań 1998, s. 140-141.

¹⁵ W. Burszta, *op. cit.*, s. 141.

¹⁶ W klasycznej antropologii przyjmowano, że różnice między „plemionami”, „grupami etnicznymi”, „narodami” nie dotyczą struktury, zasad ich funkcjonowania, a jedynie liczebności. „Naród stanowił miała grupa społeczna charakteryzująca się wspólnotą kultury, większa od dwóch pierwszych kategorii – czyli jest to po prostu liczebniejszy i rozleglejszy segment tej samej społecznej rzeczywistości”, W. Burszta, *op. cit.*, s. 141.

¹⁰ *Ibidem*, s. 12.

¹¹ *Ibidem*, s. 14.

¹² O. Майборода, *Нас поки рятус те, що від Закарпаття до Росії дуже велика відстань*, „Український журнал” 2009, nr 1, s. 14.

Z drugiej jednak strony słusznie zauważa I. Kabzińska: „W jaki sposób – rezygnując z terminu ‘naród’ – moglibyśmy opisać i wyjaśnić zjawisko ujawnienia się idei narodowych w małych zbiorowościach etnicznych”¹⁷. Takie dążenia wśród grup etnicznych są wciąż żywe, również nic nie wskazuje, by w dzisiejszym świecie można było mówić o zmierzchu narodów, „kultur narodowych”.

Oczywiście niepokojącym może być fakt wykorzystywania takiego rozróżnienia np. w ustawodawstwie, celem dyskryminacji rozwoju danej grupy. Wydaje się jednak, że zamienne stosowanie obu tych terminów z pełną świadomością różnic nie spowoduje zamętu w przedstawianym temacie. Jeżeli zgodzimy się z Gellnerem i Andersonem, że naród jest wspólnotą zorganizowaną politycznie, to również można wskazać, że w mniejszościach narodowych znaczenie mają również wartości etnopolityczne, a nie tylko etnokulturowe.

Posługiwanie się wyłącznie terminem grupa etniczna o tyle nie oddaje w pełni badanych zjawisk, że jak np. w przypadku Rusinów na Ukrainie, jednym z głównych celów tej grupy jest uznanie ich za naród – mniejszość narodową na Ukrainie, a nie tylko grupę etniczną.

Często spotykamy się ze stosowaniem w literaturze, w różnego rodzaju opracowaniach, czy też w środkach masowego przekazu terminu: „mniejszość” (najczęściej jest to mniejszość etniczna, narodowa). Używanie tego pojęcia, jak i jego odbiór następuje „automatycznie”, bezrefleksyjnie. Refleksja nad samym zagadnieniem mniejszości pojawia się niekiedy dopiero, gdy mamy do czynienia z bardziej skomplikowanym zagadnieniem, jak chociażby w wypadku Rusinów, Lemków, Poleszuków. Wtedy pojawia się pytanie, jak należy ich traktować, czy jako mniejszość narodową, czy tylko grupę etniczną? Dlatego istotne jest, bliższe i bardziej szczegółowe przyjrzenie się tej kwestii.

Zdefiniowanie mniejszości narodowej jest wbrew pozorom sprawą wielce trudną. Od kilkudziesięciu już lat trwają próby dokonania tego, tak w nauce jak i praktyce (m. in. dla celów ONZ). W związku z brakiem jednolitej, powszechnie przyjętej definicji, w nauce (i w praktyce) funkcjonuje cała grupa definicji dotyczących mniejszości narodowych. Mamy więc tu do czynienia niejako z intuicyjnym podejściem do problemu mniejszości i wszystko wskazuje na to, że praktyka ta w najbliższych latach się nie zmieni. Można raczej sądzić, że nigdy nie zostanie przyjęta definicja mniejszości satysfakcjonująca wszystkich zainteresowanych. Definiowanie mniejszości, stosowanie terminu w prawodawstwie danego kraju może stanowić instrument do regulowania problemów etnonarodowościowych na danym obszarze w zależności od stosowanej przez dane państwo polityki narodowościowej. Taka sytuacja powoduje niebezpieczeństwo zaprzęgnięcia aparatu naukowego do celów ideologicznych.

Mniejszość narodowa stanowi tylko fragment zjawiska jakim są kwestie stosunku mniejszości-większości. Jest ona jednak na tyle ważną kwestią, że nie może tu być mowy o prostych odniesieniach cech mniejszości narodowych do cech mniejszości w ogóle. Według wielu badaczy tego zjawiska, nie można mówić o mniejszościach narodowych nie nawiązując chociaż do pewnych założeń teorii narodu.

Trzeba się zastanowić jakie cechy, kryteria stanowią o tym, czy daną grupę etniczną można zaliczyć do mniejszości narodowych. Na tym polu wciąż jeszcze (choć już

¹⁷ I. Kabzińska, *Między grupą etniczną a narodem*, „Etnografia Polska” 2000, T. XLIV, Z. 1-2, s. 54.

co raz rzadziej) dochodzi do ścierania się dwóch koncepcji teorii narodu: obiektywnej i subiektywnej. Coraz częściej mówi się jednak o połączeniu obu stanowisk w zakresie definicji przynależności do mniejszości narodowej¹⁸.

Obok innych kryteriów wymienianych w definicjach narodu, dla mniejszości narodowych ważne wydają się takie jak: zaawansowanie procesów narodotwórczych, i to zarówno w mniejszości, jak i w większości, a także w grupie zewnętrznej będącej grupą odniesienia dla mniejszości. Jednak szczególnie istotny zdaje się być stosunek do terytorium narodowego i czy pokrywa się ono z zamieszkiwanym terytorium państwowym (jeśli tak to nie ma tu mowy o byciu mniejszością narodową, ale nie wyklucza to bycie na przykład mniejszością wyznaniową etc.), a także stosunek do państwa narodowego. Należy również przyjąć, że wyróżnikiem mniejszości jest nie relacja „wyższości – niższości” a odmiennosc kulturowa, językowa etc.¹⁹.

Jak wykazuje Kwaśniewski, pewne nawiązania do definicji mniejszości w ogóle, miałyby niekorzystny wpływ na rozumienie definicji mniejszości narodowej. Jednym z nich było uznawanie za mniejszość tylko takich grup etnicznych, które były w jakiś sposób dyskryminowane, podporządkowywane, czy też stawały się tematem przesądów i stereotypów. Jest to o tyle błędne rozumowanie, że właściwie nie ma grupy, która nie podlegałaby stereotypowym osądom a dyskryminacja w dostępie do władzy i przywilejów może również dotyczyć części członków grupy większościowej. Poza tym zasada demokracji zakłada, że mniejszość ma proporcjonalnie mniejszy udział we władzy (wydaje się jednak, że jeżeli w grę wchodzi państwo o ustroju niedemokratycznym, gdzie prawa mniejszości podlegają znacznym ograniczeniom, to ograniczenia te mogą być – ale nie jedynym – wyznacznikiem mniejszości).

Prowadząc dalsze rozważania na temat mniejszości narodowej, należy się zastanowić, co jest dla niej grupą odniesienia. Sytuacja się bowiem komplikuje i nie jest tak prosta, jak w wypadku mniejszości w ogóle (tu grupę odniesienia stanowi częściej grupa uczestnictwa, tj. jest cała społeczność, z której wywodzi się mniejszość). Otóż dla mniejszości narodowej grupą odniesienia może być zarówno grupa uczestnictwa (obywatele tego samego państwa), jak i grupa własna, ale również może nią być grupa zewnętrzna (obywatele innego państwa), które jest również rozumiane jako grupa wewnętrzna (członkowie tego samego narodu)²⁰.

Co do kryteriów podziału mniejszości na różne typy, to sama typologia podziałów jest dość różnorodna ze względu na różnorodność kontekstów: historycznych, politycznych, kulturowych dzielących mniejszości.

I tak rozróżnia się mniejszości według następujących kryteriów:

- 1) możliwości usamodzielnienia się – na mniejszości warunkowe, tj. zdolne do utworzenia własnego państwa i mniejszości bezwarunkowe, w których brak tej zdolności;
- 2) stopnia powiązania z zamieszkiwanym krajem – na mniejszości osiadłe i przybyłe, lub inaczej na: autochtoniczne i allochtoniczne;
- 3) miejsce zamieszkania w danym kraju – na przygraniczne i rozproszone;
- 4) zamieszkiwania, skupienia – na zwarte i rozproszone;
- 5) położenia prawnego – na chronione i nie chronione specjalnymi ustawami²¹.

¹⁸ K. Kwaśniewski, *Socjologia mniejszości*, „Sprawy Narodowościowe” 1992, t. I, z. 1, s. 25.

¹⁹ *Ibidem*, s. 25-26.

²⁰ R. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982, s. 286.

²¹ K. Kwaśniewski, *Mniejszości narodowe a świadomość narodowa*, „Studia Socjologiczne” 1976, nr 16, s. 98.

Istnieją również inne podziały, ale albo pokrywają się z powyższymi, albo nie wnoszą zasadniczych zmian. Pierwszy z wymienionych wyżej podziałów odnieść możemy wyłącznie do mniejszości narodowych, a i pozostałe (z wyjątkiem punktu piątego) nabierają szerszego znaczenia w związku z mniejszością narodową. Jest to zdaje się rezultatem tego, że brane tu pod uwagę kryteria w większości dotyczą rozmieszczenia rozpatrywanych mniejszości i ich stosunku do zamieszkiwanego terytorium. A właśnie terytorium jest jednym z głównych kryteriów wyróżniających grupę etniczną czyli również mniejszość narodową²². Inną ważną rolę w wyodrębnieniu narodu stanowią wspólne elementy kultury, ale nie pełnią one roli najważniejszej, nie stanowią cech autonomicznych jako kryterium wyodrębniania, lecz są nawarstwieniem w czasie (dziedzictwem) i pozostają w związku z określonym terytorium etnicznym, do którego ten naród ma prawo pierwszeństwa²³.

Z optymalną sytuacją mamy do czynienia gdy terytorium narodowe pokrywa się z terytorium państwowym. Jeżeli tak nie jest w grę wchodzi dwie możliwości (w obydwu nie ma tu już mowy o zgodności z terytorium państwowym). Po pierwsze grupy mieszkające na danym terytorium uznają je za terytorium narodowe, i druga sytuacja, kiedy grupa zamieszkująca dane miejsce nie uznaje go za terytorium narodowe. Sytuacja pierwsza dotyczy głównie grup zasiedziały, autochtonicznych. Jeżeli są to zwarte mniejszości narodowe to występują one najczęściej na terenach przygranicznych (na przykład w Polsce w okresie międzywojennym: Białorusini, Litwini, Ukraińcy). Z nimi też wiąże się niebezpieczeństwo ewentualnego dążenia do odłączenia i przyłączenia zamieszkiwanego przez nich terytorium do innego państwa (wytyczenie nowych granic), czy też próby utworzenia nowego, własnego państwa. Przypadek drugi wskazuje głównie na mniejszości rozproszone, przybyłe w wyniku dobrowolnych lub przymusowych migracji, tzw. allochtonów (co ciekawe, takim przykładem, w wyniku sytuacji politycznej, są w Polsce znowu Ukraińcy, których status mniejszościowy uległ zmianie). To nowe terytorium może (ale nie musi) stać się dla nich ojczyzną prywatną, bez potrzeby zrywania związków z terytorium narodowym jako ojczyzną ideologiczną²⁴.

Z kwestią terytorium narodowego, terytorium zasiedlenia wiąże się problem ojczyzny i jej rozdzielenia na ojczyznę prywatną i ideologiczną. Podając za Stanisławem Ossowskim, ojczyzna ideologiczna jest jednakowa dla wszystkich członków narodu (niezależnie od miejsca ich przebywania), jest to po prostu „ziemia mojego narodu”. Natomiast ojczyzna prywatna może być różna dla różnych członków narodu i o różnym zasięgu, najczęściej wiąże się ona z konkretnym miejscem zamieszkania danej jednostki i jej przodków²⁵. Dlatego też kwestia ojczyzny prywatnej stanowi problem dla mniejszości allochtonicznych, które zostawiły gdzieś swoją prywatną ojczyznę (dotyczy to szczególnie migracji niedobrowolnych), nowe miejsce zamieszkania nie przejmuje tej funkcji a następane pokolenia imigrantów mogą nie „wytworzyć” na tym terenie swojej ojczyzny prywatnej. Ojczyzna, czy też związek z nią wydaje się być ważnym elementem kultury narodowej. Wiąż z ojczyzną może przybierać charakter wyłącznie wyznaniowy. Dopóki osoba, która wyemigrowała uważa za swoją prawdziwą ojczyznę kraj, który w ten

²² *Idem*, *Socjologia...*, s. 31.

²³ *Idem*, *Zderzenie kultur. Tożsamość a aspekty konfliktów i tolerancji*, Warszawa 1982, s. 245-246.

²⁴ K. Kwaśniewski, *Mniejszości...*, s. 105-107.

²⁵ S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, s. 26-29.

sposób opuściła to mamy prawo uważać ją za członka tamtego narodu (ta identyfikacja jest wyraźniejsza, kiedy jest poparta obiektywnymi przesłankami)²⁶. Z powyższego nie wynika jednak jednoznacznie, jakie terytoria mogą występować jako ojczyzna prywatna i ideologiczna dla Rusinów.

Podsumowując, za kryterium wyróżniające mniejszość narodową podobnie jak u grupy etnicznej należy uznać odmiennosc: języka, kultury, tradycji. Istotne jest przyjmowanie tych cech jako własnych przez członków mniejszości, a także przeświadczenie otoczenia, że takie cechy im przysługują. Natomiast za istotną różnicę między mniejszością narodową a innymi grupami etnicznymi uważa się to, że nie zgłasza ona pretensji wyłączności do zamieszkiwanych terenów a jej lojalność względem kraju zamieszkania jest silniejsza niż w stosunku do narodu i państwa będącego dla mniejszości zewnętrzną grupą odniesienia²⁷.

Cytując Krzysztofa Kwaśniewskiego: „mniejszość narodowa, to kategoria lub podgrupa osób wyróżniających się odrębnością etniczną (języka, kultury, tradycji, ewentualnie także innych cech), które (lub których przodkowie) w zasadzie są allochtonami (i nie mają autonomii terytorialnej) w kraju, w którym decydują się żyć, a w którym, ze względu na swoją liczebność, nie stanowią najważniejszego narodu państwowego. Stanowią oni zbiór osób pragnących zachować elementy odrębności a czasem i przekazać je dzieciom, mimo że istnieje odrębne państwo narodu, z którym czują się związani, nie chcą tam wyjechać, a kontakty z nim utrzymują tylko w sferze kultury, bez naruszenia politycznej lojalności wobec państwa zamieszkania. Z tytułu prawa pielęgnowania, o tyle, o ile sami tego chcą swej odrębności i godząc się na nią mogą tworzyć w tym celu stowarzyszenia. Zachowują też prawo do asymilacji, zgodnie ze swą wolą, w kraju zamieszkania”²⁸. Również grupy etniczne – autochtoniczne mogą „otrzymać” status mniejszości narodowych, o ile nie żądają rewizji granic i nie mają politycznych roszczeń.

Skończmy na tym, że potocznie (o czym już była mowa) za najważniejsze i najczęściej stosowane kryterium przynależności narodowej uważa się język. „Za najbardziej widomą oznakę utraty świadomości narodowej zwykło się uważać to, czy i w jakim stopniu dany osobnik włada językiem ojczystym”²⁹. Z „językiem ojczystym” wiążą się również takie wartości jak: pieśni, podania, mity, legendy, baśnie. Język i powstała w nim literatura stanowi zazwyczaj przedmiot dumy narodowej. Jednak język nie jest wyróżnikiem koniecznym. W pewnych okolicznościach świadomość narodowa może funkcjonować niezależnie od faktu umiejętności posługiwania się językiem narodowym (jednym z przykładów, jest sytuacja, w której język jest wspólny dla różnych narodów). Kwestia języka jest szczególnie ważna w wypadku niektórych państw powstałych po rozpadzie ZSRR. Jako najbliższy przykład mogą służyć z jednej strony państwa bałtyckie, gdzie kwestia języka ojczystego stała się jednym z fundamentów odrodzenia narodowego Litwinów, Łotyszy i Estończyków, powodując tym samym konflikt na linii język ojczysty – język rosyjski. Z drugiej strony Białoruś, gdzie idea języka białoruskiego jako elementu odrodzenia narodowego (lansowanego przez środowiska narodowe) nie znalazła odpowiedniego odzewu społecznego (istotnym był tu brak wsparcia dla rozwoju języka białoruskiego

²⁶ *Ibidem*, s. 54.

²⁷ K. Kwaśniewski, *Socjologia...*, s. 55.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ W. Markiewicz, *Naród i świadomość narodowa a problem asymilacji i lojalności obywatelskiej*, [w:] *Założenia teorii asymilacji*, red. H. Kubiak, A. K. Paluch, Wrocław 1980, s. 32.

ze strony aparatu władzy). Jednocześnie sytuacja na Białorusi wcale nie powoduje braku konfliktu językowego, tyle, że językiem „uciskanym” okazuje się... język białoruski. Pośrednim modelem między państwami bałtyckimi i Białorusią jest Ukraina. Tutaj mamy do czynienia z dwoma spojrzeniami na problem językowy: „środowiska patriotyczne” oskarżają władze o dalsze wspieranie rusyfikacji, a rosyjskie (lub rosyjskojęzyczne, również poza granicami Ukrainy) o przeprowadzanie wzmożonej ukrainizacji.

„Rusiństwo polityczne” – od teorii do praktyki

Istnieje kilka czynników, które sprzyjały aktywizacji kwestii rusińskiej na Ukrainie na początku lat 90³⁰. M. Panczuk wyznacza następujące momenty: po pierwsze, niedocenianie specyfiki odrębnych regionów Ukrainy przez ówczesne kierownictwo państwa; po drugie, likwidacja reżymów komunistycznych w sąsiednich państwach; po trzecie, wyniesienie problemu karpatorusiństwa na poziom międzynarodowy³¹.

Już w latach 80. na Słowacji i w Polsce (wcześniej natomiast w ośrodkach emigracji w Kanadzie i USA) powstał ruch zmierzający do wytworzenia odrębnej rusińskiej świadomości narodowej. Jak wskazują ukraińscy badacze, u podstaw ruchu rusińskiego legły różnice dialektyczne i kulturowe, oddzielające ukraińską ludność Zakarpacia od reszty Ukrainy, a wynikające z położenia geograficznego i procesu historycznego. Duże znaczenie dla formułowania idei odrębności rusińskiej miał również ruch powstały na emigracji. Należy zaznaczyć, że dawniej pod pojęciem Rusini mieścili się wszyscy Ukraińcy. Ten ostatni termin wywodzi się z Ukrainy Zachodniej a rozpowszechnił się wraz z wyodrębnianiem własnej świadomości narodowej, „... np. w 1934 r. w Sokalu miejscowe dzieci ukraińskie w II klasie szkoły powszechnej podpisywały jeszcze swoje zeszyty do nauki ukraińskiego jako «ruskie», a w następnym roku, w III klasie – już jako «ukraińskie»”³².

Warto jednak zaznaczyć, że sami Rusini są dopiero na etapie formułowania własnej świadomości, własnego języka, gramatyki, literatury, etc. Trudno jest więc jednoznacznie stwierdzić czy spełniają już oni wszelkie kryteria odrębnego narodu. Przykładem takich trudności może być sytuacja Łemków w Polsce. Część z nich chce być postrzegana jako osobna mniejszość (Stowarzyszenie Łemków), a jednocześnie istnieje Zjednoczenie Łemków o orientacji ukraińskiej. Uznawany za głównego ideologa ruchu rusińskiego Paul R. Magocsi stwierdza: „Rusini stanowią grupę etniczną ze wszystkimi niezbędnymi cechami obiektywnymi: oddzielnym językiem, tradycjami historycznymi, terytorium, obyczajami. Na tej podstawie samodzielna narodowość jest możliwa. A czy taka narodowość może zaistnieć? Tak. Czy ona już istnieje? Z pewnym wyjątkiem małej grupy Rusinów w Wojwodzinie, nie. Obecnie jesteśmy świadkami procesu tworzenia narodowości następstw którego jeszcze nie znamy. Czas to pokaże”³³.

W lutym 1990 roku powstało Towarzystwo Rusinów Karpaccich, które oprócz działalności społecznej – kulturalnej wyznaczyło sobie cele polityczne. Już we wrześniu wystąpiło z deklaracją O przywróceniu obwodowi zakarpacciemu statusu republiki

³⁰ Terminu „polityczne rusiństwo” używają ukraińscy badacze dla scharakteryzowania ruchu rusińskiego i jego faktycznych celów.

³¹ M. Panczuk, *Polityczne rusiństwo w Ukrainie*, „Політична думка” 1995, nr 2-3, s. 116-123, [w:] <http://litopys.org.ua/rizne/panchuk.htm> (3.09.2011).

³² K. Kwaśniewski, *Rusini – aspiracje narodotwórcze*, „Sprawy Narodowościowe” 1994, t. III, z. 1, s. 157.

³³ P. R. Magocsi, *The shaping of national identity: Subcarpathian Rus, 1848- 1948*, Cambridge 1979, s. 640; cyt. za: O. Májboroda, *Polityczne Rusiństwo...*, s. 7.

autonomicznej, analogicznej do autonomii przyznanej w 1938 roku przez Czechosłowację³⁴. „Towarzystwo domagało się więc autonomii narodowej, a nie tylko gospodarczej, i to w ramach odnowionego Związku SRR, a nie Ukrainy. Taka autonomia miałaby, ich zdaniem, powstrzymać asymilację Rusinów przez Ukraińców. Działacze rusińscy manifestowali też swą admirację dla M. Gorbaczowa i byli hołubieni przez obwodową nomenklaturę. Spowodowało to gwałtowne reakcje ukraińskiego ruchu narodowego, który dostrzegwał w ruchu rusińskim groźbę rozczłonkowania narodu i oderwania Zakarpacia od Ukrainy”³⁵. W roku 1991 Towarzystwo zwróciło się do rządu Czechosłowacji z apelem o przywrócenie autonomii Rusi Podkarpackiej w składzie państwa czechosłowackiego. Oczywiście, na takie oświadczenie władze Czechosłowacji nie zareagowały. Natomiast obecnie, jak podkreśla M. Muszynka, rusińskie organizacje na Słowacji: „otrzymują o wiele więcej środków od państwa, niż ukraińskie, a w słowackich środkach przekazu i internecie cieszą się oni większą popularnością i poparciem”³⁶.

W marcu 1992 roku powstała w Mukaczewie Podkarpacka Partia Republikańska. Wśród celów partii znalazło się m. in: powołanie niezależnej i neutralnej Republiki Ruś Podkarpacka oraz uznanie narodu rusińskiego jako równoprawnego z innymi narodami. W roku 1993 działacze Towarzystwa Ruś Podkarpacka oraz Podkarpackiej Partii Republikańskiej sformowali nielegalny „Rząd Tymczasowy Rusi Podkarpackiej”³⁷. Wśród jego pierwszych postulatów znalazło się żądanie by władze Ukrainy natychmiast nadały autonomię Zakarpaciu, która miała mieć prawne podstawy dzięki wymogowi anulowania umowy radziecko – ukraińskiej o przekazaniu Zakarpacia Ukraińskiej SRR. Takie żądania motywowano obwiniając Ukrainę o okupację i etnocyd Rusinów³⁸.

Za powstanie i rozwój ruchu rusińskiego ukraińskie ugrupowania narodowe obwiniały nie tyle miejscową nomenklaturę czy władze w Moskwie, ale raczej władze Słowacji (wcześniej Czechosłowacji). Faktem jest, że działania aktywistów ruchu rusińskiego (łącznie z ideą przekazania tych ziem Czechosłowacji) znalazły poparcie wśród niektórych polityków czeskich (z Republikańskiej Partii Czech)³⁹. Wcześniej działalność Towarzystwa Rusinów Podkarpackich uzyskała poparcie zarówno organizacji węgierskich na Zakarpaciu jak i wzbudziła zainteresowanie tą sprawą niektórych polityków na Węgrzech. Ukraińską opinię publiczną szczególnie niepokoiły wypowiedzi o „odwiecznym węgierskim” Zakarpaciu⁴⁰.

Działacze ruchu rusińskiego zwracali się z prośbami o wsparcie swoich dążeń zarówno do Rosji jak i USA oraz Węgier. O ile od Rosji oczekiwali, że skasuje ona porozumienie z 1945 roku dotyczące przekazania przez Czechosłowację Zakarpacia USRR (wychodząc z założenia, że Rosja jest prawnym spadkobiercą ZSRR i ma odpowiednie narzędzia prawne), to w wypadku Węgier i USA premier Rządu Tymczasowego

³⁴ O. Májboroda, *Polityczne Rusiństwo...*, s. 10.

³⁵ *Zakarpacie pragnie...*, s. 15.

³⁶ M. Мушинка, *Polityczne rusiństwo na сучасному етапі*, „Народна творчість та етнографія” 2009, nr 4-5, s. 56.

³⁷ O. Májboroda, *Polityczne Rusiństwo...*, s. 10.

³⁸ Część aktywistów ruchu rusińskiego wyrażała wręcz żądania nie tylko autonomii ekonomicznej i kulturowej, ale „pełnej politycznej i ekonomicznej niezależności”, por. O. Májboroda, *Polityczne Rusiństwo...*, s. 10; *Zakarpacie pragnie...*, s. 15; M. Panczuk, *Polityczne Rusiństwo*, „Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби”, red. С. Макеєв, Київ 1997, s. 332.

³⁹ I. Мінхасутдінов, С. Толстов, *Теоретичні дискусії із проблем національних меншин в Україні. Шляхи і методи поладження конфліктів*, „Аналітична Доповідь”, 1994, nr 2, s. 27.

⁴⁰ O. Ус, *Етнічний фактор у міждержавних відносинах країн Центральної та Східної Європи посткомуністичного періоду*, „ Аналітична Доповідь” 1994, nr 2, s. 90; *Zakarpacie pragnie...*, s. 14.

Rusi Podkarpackiej Iwan Turjanyca wystąpił z memorandum „*Wolność i demokracja Zakarpaciu*”, w którym według ukraińskich badaczy zademonstrowano „*filoweگیerską orientację*”. Rząd Tymczasowy wyraził w nim nie tylko zaniepokojenie losom Rusinów na Zakarpaciu, ale również mniejszości węgierskiej powołując się przy tym na historyczne związki Zakarpacia z Węgrami⁴¹.

Jednak oficjalnie władze Węgier dystansowały się wobec pozycji organizacji rusińskich. 2 marca 1994 roku na spotkaniu z wiceministrem spraw zagranicznych Ukrainy M. Makarewiczem ambasador Węgier I. Varga oświadczył, że uznanie Rusinów karpackich za odrębną grupę etniczną jest wyłącznie wewnętrzną sprawą Ukrainy oraz że państwo węgierskie nigdy nie uznało i nie uzna Rządu Tymczasowego Republiki Ruś Podkarpacka⁴².

W maju 1993 roku odbył się w Polsce II Światowy Kongres Rusinów. Mimo że Kongres był zdominowany przez kwestie dotyczące rozwoju języka rusińskiego, szkolnictwa, kultury to pojawiły się również oskarżenia wobec Ukrainy. Obwiniono Ukrainę o nieprzestrzeganie praw Rusinów zamieszkających na Zakarpaciu oraz odmowę przyznania Rusinom statusu odrębnej narodowości⁴³.

Obok wymienionych już organizacji zrzeszających aktywistów ruchu rusińskiego istnieją też: Zakarpackie Towarzystwo Cyryla i Metodego, Rusińskie Towarzystwo Naukowo-Oświatowe i inne. Mimo deklarowanej działalności zmierzającej do wspierania rozwoju języka i kultury organizacje te sprzyjają w większości ruchowi „*politycznego rusiństwa*” poddając krytyce państwo ukraińskie, oskarżając je o naruszanie praw mniejszości i przymusową ukrainizację. Taka sytuacja nie sprzyja dialogowi między Kijowem i działaczami rusińskimi, którzy pod zasłoną etnokulturowej działalności wysuwają żądania politycznej natury. Powoduje to, że Kijów nie wierzy w lojalność działaczy ruchu rusińskiego (tym bardziej, że przedstawiciele władz z Kijowa nazywa się na Zakarpaciu cudzoziemcami)⁴⁴.

27 czerwca 2000 roku odbył się w Użhorodzie kolejny piąty Światowy Kongres Rusinów, w którym wzięli udział przedstawiciele ruchu rusińskiego z Ukrainy, Słowacji, Polski, Jugosławii i Stanów Zjednoczonych⁴⁵. Uczestnicy Kongresy wystosowali apel do władz Ukrainy z żądaniami uznania istnienia narodowości rusińskiej, a także wprowadzeniem narodowości rusińskiej do formularzy spisu powszechnego w 2001 roku⁴⁶.

Nie wiadomo na ile tendencje separatystyczne wśród Rusinów są silne obecnie i jaka jest faktyczna liczba mieszkańców Zakarpacia identyfikujących się z Rusinami jako odrębną narodowością. Tadeusz Olszański wskazywał, że liczba osób, które mogą określić siebie jako Rusini może wahać się od 30 tysięcy do 600 tysięcy. Jednak w wypadku drugiej wartości w grę wchodzi wyłącznie osoby, które uznają siebie za Rusinów – Ukraińców. Natomiast liczba osób identyfikujących się tylko i wyłącznie z narodem rusińskim jest niewielka⁴⁷.

⁴¹ O. Майборода, *Політичне Русинство...*, s. 11.

⁴² *Kalendarium*, „*Вісник Український*”, 1994, nr 3, s. 52.

⁴³ M. Książek, *II Światowy Kongres Rusinów*, „*Sprawy Narodowościowe*”, 1993, t. II, z. 2, s. 235.

⁴⁴ O. Майборода, *Політичне Русинство...*, s. 13-14.

⁴⁵ Na podstawie materiałów Ośrodka Studiów Wschodnich w Warszawie.

⁴⁶ W materiałach z spisu powszechnego przeprowadzonego w 2001 r. dotyczących składu etnicznego poszczególnych regionów Ukrainy mniejszość rusińska nie została uwzględniona. Jednak, jak podają badacze, за переписом 2001 року русинами назвали себе близько 10 тисяч громадян України, O. Майборода, *Нас рятуюте те...*, s. 14.

⁴⁷ *Zakarpacie pragnie...*, s. 15-16.

„*Polityczne rusiństwo*” może liczyć na pewne poparcie ze strony niektórych mniejszości zamieszkujących Zakarpacie, których zwarte osadnictwo graniczy z ich ojczyznami ideologicznymi, z którymi mają ścisłe kontakty. Wśród niektórych mniejszości tego regionu mamy do czynienia z nastrojami autonomistycznymi a nawet separatystycznymi. Dotyczy to zwłaszcza Słowaków. Przygotowana przez Państwowy Komitet ds. Narodowości i Migracji Ukrainy informacja w sprawie Słowaków zamieszkujących Zakarpacie wskazuje, że aż 60,3% z nich jest za autonomią, a wśród 20 – 25% panują nastroje separatystyczne. Teoretycznie mogą oni stanowić wsparcie dla dążeń „*politycznego rusiństwa*”, ale również mogą pragnąć realizować własne cele polityczne⁴⁸.

Innym czynnikiem sprzyjającym dążeniom działaczy rusińskich do uniezależnienia Zakarpacia od Kijowa jest rozpowszechniona wśród mieszkańców tego regionu opinia o wykorzystywaniu Zakarpacia przez „*centrum*” (Zakarpacie jako „*wewnętrzna kolonia*”). Popularna jest idea autonomii ekonomicznej, którą starają się wykorzystać właśnie aktywiści rusińscy⁴⁹.

W samej Ukrainie można spotkać opinie z jednej strony nadające olbrzymie znaczenie tej kwestii, wskazujące na niebezpieczeństwo dla jedności państwowej, Podkreśla się też negatywną rolę, jaką odegrał przy tworzeniu „*politycznego rusiństwa*” Paul R. Magocsi. Z drugiej strony władze w Kijowie i część badaczy raczej bagatelizuje ten problem a nawet można zaryzykować twierdzenie, że go ignorują. „*Co do problemu «rusińskiego» w Zakarpaciu to nadano mu w znacznym stopniu sztuczny charakter. Mamy wszelkie podstawy sądzić, że etnopolityczna sytuacja w tym regionie Ukrainy, gdzie od dawna pokojowo współistnieli przedstawiciele różnych narodowości, pozostanie stabilna*”⁵⁰. Mimo, że władze ukraińskie ignorują działalność polityczną ruchu rusińskiego, to jak wskazuje Tadeusz Olszański: „*ruch rusiński wpisuje się w ogólnoeuropejską tendencję odradzania się tzw. niereprezentowanych narodów i ludów, od hiszpańskich Galisyjczyków przez holenderskich i niemieckich Fryzów i szwedzkich Skanijczyków, aż po czeskich Morawian i białoruskich Poleszuców. Jest więc prawdopodobne, że będzie się on rozwijał i może stać się w przyszłości źródłem napięć politycznych*”⁵¹.

Niektórzy badacze ukraińscy wskazują, że ruch dążący do rusińskiej autonomii, na pierwszy rzut oka całkowicie słuszny i logiczny jest wykorzystywany w interesach pewnych grup politycznych. Jak wskazuje prof. M. Panczuk jeszcze w 1995 roku: „*wykorzystuje się to nie w interesach tej lub innej wspólnoty narodowej, ale z czysto ambicyjnych politycznych przyczyn*”⁵². Dlatego też, z tego punktu widzenia prof. Panczuk analizuje problem rusiństwa. Podstawowym argumentem są nieprzekonywujące dane statystyczne, które wykorzystują ideolodzy ruchu rusińskiego, w tym i Paul R. Magocsi. Po drugie, wynika wiele wątpliwości odnośnie postawienia kwestii rusińskiej na międzynarodowej arenie politycznej po I wojnie światowej⁵³. Jak wskazuje Ołeksandr Majboroda istnieją trzy możliwe warianty samoidentyfikacji jakie mogą wyniknąć wśród Ukraińców – Rusinów, w wyniku włączania się do formowanego narodu politycznego Ukrainy: 1) w pełni staną się Ukraińcami odrzuciwszy ideę rusińskości; 2) odwrotnie, przyjmą identyfikację

⁴⁸ *Ibidem*, s. 15.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 20-21.

⁵⁰ C. Сегеда, *Історична динаміка етнічного складу населення України*, „*Аналітична Доповідь*” 1994, nr 2, s. 26.

⁵¹ Na podstawie materiałów Ośrodka Studiów Wschodnich w Warszawie.

⁵² M. Панчук, *Політичне русинство в Україні...*

⁵³ *Ibidem*.

rusińską jako alternatywę dla ukraińskiej; 3) zachowują podwójną identyfikację, ogólną - ukraińską i lokalną - rusińską⁵⁴. Z punktu widzenia, przestrzegającego norm demokratycznych, państwa ukraińskiego najwygodniejszym jest wariant trzeci.

Perspektywy uregulowania kwestii rusińskiej

Potencjał liderów ruchu rusińskiego można oceniać z różnych pozycji. Przede wszystkim należy obiektywnie przeanalizować niebezpieczeństwa związane z regionalizmem i separatyzmem na Ukrainie. W tej kwestii oceny analityków ukraińskich i zagranicznych różnią się. Jest jednak istotnym, aby odróżnić upolitycznienie etniczności, które możemy traktować jako naturalny etap rozwoju i organizacji mniejszości narodowych, od wykorzystywania kwestii etnicznych w procesach politycznych i tym samym prowokowania lub doprowadzania do sytuacji konfliktów etnicznych, w celu uzyskania określonych dywidend politycznych.

Politologzy zwracają uwagę, że kwestię rusińską na Zakarpaciu zaczęto ponownie aktywnie forsować wraz z przyjściem do władzy Wiktora Juszczenki. Mianowanie Wiktora Bałogi kierownikiem zakarpackiej administracji obwodowej wypadło jednocześnie z uznaniem przez administrację obwodową 7 marca 2007 roku narodowości „rusińskiej” na Zakarpaciu. Wtedy też, kierownictwo obwodu zwróciło się do Rady Najwyższej Ukrainy z wymaganiami uznania narodowości „rusińskiej” na poziomie ustawodawczym⁵⁵. Wywołało to ostre reakcje. Ówczesny minister spraw zagranicznych Borys Tarasiuk z trybuny parlamentu oświadczył, że na Zakarpaciu nasilają się separatystyczne nastroje. Minister oskarżył o sprzyjanie tym tendencjom administrację obwodu⁵⁶. Jednak nie spowodowało to powstrzymania aktywności ruchu rusińskiego.

W październiku 2008 roku, podczas Europejskiego Kongresu Rusinów Podkarpackich, ogłoszono powstanie republiki Ruś Podkarpacka⁵⁷. A na posiedzeniu „rządu” Rusi Podkarpackiej przyjęto następujące dokumenty: 1. Prawne uzasadnienie dla oficjalnego zapoczątkowania procedury uznania międzynarodowego odnowienia państwowości Ruś Podkarpacka, zgodnie z normami międzynarodowymi; 2. Umowę między Republiką Ruś Podkarpacka a Ukrainą o wspólnej granicy; 3. Umowę pomiędzy Republiką a Ukrainą o współpracy prawnej, kulturalnej, społeczno-politycznej i ekonomicznej.; Deklarację Niepodległości Republiki Ruś Podkarpacka⁵⁸. Jeśli rzeczywiście w kwestii rusińskiej czynnik polityczny odgrywa tak dużą rolę, władze w Kijowie powinny zmienić strategię. Według O. Majborody, rozwiązanie problemu nie jest związane z samą polityką, a z aspektami o naturze ekonomicznej. Złwłaszcza, należałoby zwiększyć uprawnienia miejscowego samorządu, rozwinąć strategię zachęcania do inwestowania w regionie po to by zjawily sie realne środki dla rozwiązania problemów z jakimi styka się region i jego mieszkańcy. Do tego należałoby zmienić system opodatkowania, tak by regiony były bardziej niezależne finansowo⁵⁹.

⁵⁴ O. Майборода, *Політичне Русинство...*, s. 24.

⁵⁵ Л. Белей, *Неорусинський проект. З метою дезінтеграції українства на його найзахідніших теренах активізовано русинський сепаратизм*, „Український тиждень” 2009, 4 грудня, [w:] <http://tyzhden.ua/Publication/3516> (3.09.2011).

⁵⁶ O. Попович, *Політичне русинство в Закарпатті*, [w:] http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2008/03/080320_rusyns_transkarpatia_bt.shtml (3.09.2011).

⁵⁷ В. Зіггалов, *Політичне русинство на Закарпатті – це вже ми проходили...*, [w:] <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1336590.html> (3.09.2011).

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ O. Майборода, *Нас поки рятує те...*, s. 17.

Po drugie, należy brać pod uwagę perspektywę rozwoju „politycznego rusinstwa” poza granicami Ukrainy. Jak podkreśla prof. Mykoła Muszynka, analizując stan wspólnoty rusińskiej na Słowacji: „*na przекór wielkiej liczbie ukraińskich i rusińskich organizacji stan tej mniejszości narodowej jest krytyczny, ponieważ asymilacja (słowakizacja) odbywa się w szybkim tempie. Asymilacji tej w dużym stopniu sprzyja kurs Cerkwi Grekokatolickiej na Słowacji, która dokonała słowacyzacji obrzędów i tym samym swoich wyznawców*”⁶⁰.

Po trzecie, nie można zapominać o międzynarodowym kontekście „politycznego rusinstwa”, zwłaszcza o rosyjskim wpływie. Wielu ekspertów zaznacza, że Moskwa może wykorzystać ambicje rusińskich liderów w ich kursie na samookreślenie i pod pretekstem „obrony” społeczności rusińskiej Zakarpacia otwarcie wtrącać się w wewnętrzne sprawy Ukrainy.

Петро Андрусечко, Катерина Шестакова

Закарпатське русинства – між етнічністю та сепаратизмом Резюме

У статті проаналізоване явище «політичного русинства». Проблема розглянута у кількох аспектах. По-перше, приділена увага спробам легітимізації русинів на міжнародному рівні як окремого народу. По-друге, проаналізовано перспективи створення русинської автономії в рамках української держави. По-третє, обґрунтовано небезпеку сепаратизму для української держави, яка виникає з русинського ідеологічного руху, а також використання «політичного русинства» третіми силами.

В українській науці русинів прийнято окреслювати як етнографічну групу у складі українського народу. Офіційно русини, які проживають у Закарпатській області, за українським законодавством не мають права етнічних меншин. Проте самі русини, в першу чергу русинофільська частина, вважають себе окремою етнічною групою, етносом. Власне розбіжність у трактовці етнічного статусу дає русинським лідерам підстави виносити на політичний рівень питання автономії. На думку авторів статті, висунення політичних вимог окремими членами русинської спільноти свідчить, між іншим, про маніпуляції своїм етнічно-правовим статусом. Прикладом цього є виразна залежність між політичною активністю русинів та політичним кліматом на Україні, особливо після Помаранчевої революції. Проросійський вплив, що виразно помітний у середовищі «політичних русинів» свідчить про інтерес Москви у цьому питанні. А це означає, що Україна повинна особливо уважно поставитись до етнічних процесів на периферії держави.

⁶⁰ М. Мушинка, *op. cit.*, s. 56.

Piotr Andrusieczko, Kateryna Šestakova

Zakarpatský rusinizmus – medzi etnicitou a separatizmom (resumé)

V štúdií sa analyzuje jav „politického rusinizmu“, a to z viacerých hľadísk. Po prvé, pozornosť sa sústreďuje na snahy o legitimizáciu Rusínov na medzinárodnej úrovni ako osobitného národa. Po druhé, analyzujú sa perspektívy vzniku rusínskej autonómie v medziach ukrajinskej štátnosti. Po tretie, poukazuje sa na nebezpečenstvo separatizmu pre Ukrajinu, ktorý vychádza z rusínskeho ideologického hnutia, a tiež na zneužívanie „politického rusinizmu“ tretími stranami. V ukrajinskej vede je prijaté označovať Rusínov za etnografickú skupinu, ktorá je súčasťou ukrajinského národa. Oficiálne, podľa ukrajinského zákonodarstva, Rusíni bývajúci v Zakarpatskej oblasti nemajú práva etnickej menšiny. Avšak samotní Rusíni – prvorodo ich rusínofilska časť, považuje sa za osobitnú etnickú skupinu, etnikum. Vlastne rozdielnosti v traktovaní etnického statusu napomáhajú rusínskym lídrom vynášať otázku autonómie na politickú úroveň. Podľa autorov štúdie, politické požiadavky predkladané niektorými členmi rusínskej society svedčia, medzi iným, o manipulácii so svojím etnicko-právnym statusom. Príkladom tohto je zjavný súvis medzi politickou aktivizáciou Rusínov a politickou klímou na Ukrajine, zvlášť po tzv. Oranžovej revolúcii. Proruský vplyv, viditeľný v prostredí „politického rusinizmu“, svedčí o záujmoch Moskvy v tejto otázke. Znamená to, že sa Ukrajina musí zvlášť pozorne postaviť k etnickým procesom na periférii krajiny.

Paul J. Best

CZTERY OPCJE NARODOWEJ IDENTYFIKACJI KARPATORUSIŃSKICH IMIGRANTÓW W AMERYCE PÓŁNOCNEJ OD PÓŹNEGO XIX DO WCZESNEGO XXI WIEKU (szkic oraz studium przypadku)¹

Na przełomie XIX i XX wieku, aż do końca pierwszej połowy 1914 roku, Karpatorusini masowo emigrowali do obu Ameryk; z czego ogromna większość do USA. Po pierwszej wojnie światowej, z powodu zmian dokonanych w polityce imigracyjnej Stanów Zjednoczonych, coraz więcej z nich zaczęło przybywać do Kanady. Poza tym niektórzy spośród emigrantów poczęli udawać się również do Brazylii oraz Argentyny, lecz wielu i tak ostatecznie zakończyło swą podróż w Ameryce Północnej. Nie sposób dokładnie ustalić, jak wielu Karpatorusinów opuściło Europę. Jednak niektóre wsie niemal opustoszały. Być może wyemigrowała nawet połowa rdzennej ludności regionu (ok. 200 tysięcy).

Po przybyciu karpackich emigrantów do Ameryki Północnej tamtejsze władze imigracyjne często identyfikowały ich jako Austriaków bądź Węgrów. Sami imigranci posiadali trzy możliwości narodowej samoidentyfikacji. Mogli uważać się za Rosjan, Ukraińców, lub Karpatorusinów (Rusinów). Istniała jeszcze czwarta opcja, którą w praktyce wybierała większość przybyszów z Karpat. Była to szybka amerykanizacja bądź kandyzacja. Niniejszy artykuł traktuje o owych czterech opcjach narodowych, które otwierały się przed Karpatorusinami w nowym świecie.

Napływający do USA imigranci z Europy przybywali do kraju pełnego napięć społecznych. Po wojnie secesyjnej (1861-1865) uprzemysłowiona Północ i Środkowy Zachód weszły w stadium bardzo dynamicznego rozwoju gospodarczego, podczas gdy pokonane Południe przeżywało długotrwały kryzys ekonomiczny. Rozwijający się przemysł potrzebował siły roboczej. Robotnicy fabryczni wywodzili się przede wszystkim z Wielkiej Brytanii, Irlandii oraz Niemiec. Byli oni już zadomowieni w nowym świecie i coraz trudniej akceptowali brutalny wyzysk rozpasanego „dzikiego kapitalizmu” w wersji amerykańskiej. Domagali się wyższych płac i lepszych warunków pracy. Powszechnym zjawiskiem stały się strajki.

Przedsiębiorcy musieli wyrazić zgodę na wiele ustępstw wobec swoich pracowników. Z drugiej strony poszukiwali bardziej uступliwych robotników, skłonnych do zaakceptowania dotychczasowych warunków pracy. Idealnych kandydatów na łamistrąjków znaleziono we wschodniej i południowej Europie. Przybywający z tych regionów imigranci (głównie Włosi, Polacy, Ukraińcy, Słowacy, Karpatorusini) byli biednymi analfabetami. Na ogół nie znali języka angielskiego. Byli natomiast obciążeni wysokim stosunkowo długiem. Musieli opłacić koszty podróży za ocean. Nie obawiali się ciężkiej, fizycznej pracy. Dla amerykańskich kapitalistów stanowili typ pracownika bliski ideału.

¹ Tłumaczenie z języka angielskiego Małgorzata Krzysztofik.